

REVISTA DE FILOZOFIE

108
P 414
b. 0156

EXTRAS

TOMUL 15

Nr. 4

1968

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

COMUNICĂRI

RAȚIONAMENTUL PRACTIC

DE

CH. PERELMAN (Belgia)

Dacă un raționament teoretic constă într-o inferență prin care, plecând de la premise, se ajunge la o concluzie, raționamentul practic este acel raționament care justifică o decizie.

Vom vorbi despre un raționament practic de fiecare dată cind o decizie depinde de autorul ei, fără a decurge din premise, fără a se baza pe acele reguli incontestabile ale inferenței independente de intervenția oricărei voințe omenești.

Dacă vom defini raționamentul teoretic a fi acel raționament care, plecând de la premise adevărate, ajunge la o concluzie adevărată sau probabilă, deosebirea dintre el și raționamentul practic va fi netă: dar în acest caz vom restringe peste măsură cimpul raționamentului practic, excluzînd din sfera lui orice raționament ipotetic-deductiv, unde adevărul premiselor nu este afirmat, precum și orice raționament formal-corect în care o premisă este falsă sau se prezintă ca normă. Or, din punctul meu de vedere, logica onticului este la fel de teoretică ca și cea clasică.

Dacă nu se impune o condiție restrictivă referitoare la natura premiselor raționamentului teoretic, orice raționament practic poate fi transformat într-un raționament teoretic, formal corect, prin introducerea unei premise, plecînd de la care, și în conjuncție cu celelalte, propoziția, obiect al deciziei în raționamentul practic, va putea fi dedusă ca concluzie a raționamentului teoretic.

Este adevărat că, în acest caz, discuția se va deplasa de la concluzie spre premisa contestată, se va putea aduce acuzația de *petitio principii*, se va putea afirma că premisa respectivă ar trebui să fie considerată, la rîndul ei, ca rezultat al unei decizii care va trebui să fie ea însăși justificată. Transformînd, prin introducerea unor premise suplimentare, un raționament practic într-un raționament teoretic, există posibilitatea camuflării în propoziția adevărată sau în normă a unei decizii care nu s-a justificat a fi bine întemeiată.

Observăm că, dacă se pretinde justificarea deciziei amintite, atunci raționamentul care privește decizia efectivă se dedublează într-un raționament teoretic și unul practic, pe care îl completează, referitor la temeinicia uneia sau alteia dintre premise.

La fel se întâmplă și în cazul în care soluția unei probleme de decizie poate fi obținută grație unui simplu calcul, plecând de la o teorie matematică a deciziei, prin satisfacerea anumitor condiții optime (strategia *minimax* sau *maximin*); nu calculul constituie un raționament practic, ci raționamentul practic poate fi denumit, aproximativ, a fi aici cel care justifică alegerea unei anumite strategii de care calculul se leagă. Calculul precizează consecințele care decurg din această strategie într-un caz particular: în această calitate a sa, calculul n-are în sine nimic practic, putând fi comparat cu operațiile efectuate de o mașină de calcul a unei casierii, care indică suma de plată pentru diferite articole cumpărate.

Dacă se caută un exemplu revelator de raționament practic, el poate fi găsit în hotărîrea sau sentința unui tribunal care indică dincolo de decizia ca atare, de clauzele care justifică adoptarea ei de către judecător și motivele datorită cărora această decizie nu este nici ilegală, nici arbitrară, înlăturînd obiecțiile care ar putea fi aduse uneia sau alteia dintre premisele raționamentului. Un alt exemplu de raționament practic ni-l furnizează emiterea unui proiect de lege ce este precedat de un preambul în care sînt indicate motivele pentru care acest proiect a fost propus.

Proiectul de lege nu este o concluzie a preambulului, căci preambulul nu furnizează premisele plecînd de la care proiectul de lege ar fi fost adoptat, ci mai mult motivele care militează în favoarea adoptării proiectului.

Se observă că raționamentul practic poate ajunge fie la o decizie privind o singură situație concretă (cazul judecătorului), fie la o decizie de principiu reglementînd un mare număr de situații (cazul legislatorului). Se poate, de altfel, ca, grație tehnicii precedentului, care impune sau sugerează tratarea în același mod a unor situații esențial asemănătoare, motivarea unei decizii (*ratio decidendi*) să procure o regulă din care ceilalți judecători, în cadrul aceluiași sistem juridic, vor trebui sau vor putea să se inspire în deciziile lor privind situații similare. Din aceste considerații rezultă că raționamentul practic are o altă structură decît raționamentul teoretic, care ajunge la o concluzie adevărată sau probabilă sau, cel puțin, la faptul că această poate fi corect inferată plecînd de la premise: a admite o asemenea concluzie nu înseamnă a lua o decizie oarecare, ci a recunoaște adevărul unei concluzii sau, cel puțin, corectitudinea unei inferențe, conformitatea sa cu regulile.

Faptul că concluzia decurge din premise într-un fel așa-zis impersonal face posibilă, în sfera raționamentului teoretic, elaborarea unei logici a demonstrației pur formale și utilizarea în acest domeniu a mașinilor de calcul. Recurgînd la tehnici ale argumentației, raționamentul practic implică, din contra, capacitatea de decizie, libertatea celui ce judecă.

Scopul său este de a arăta, conform cazului respectiv, că decizia nu este arbitrară, ilegală, imorală sau inoportună, că argumentele indicate o presupun și o justifică.

În fața raționamentului practic, așa cum îl definesc aici, sînt posibile trei atitudini.

Prima va fi aceea a unui determinism care, negînd libertatea de decizie, nu va vedea în raționamentul practic decît un fals, unde ceea ce pare a fi o decizie este în fapt doar un fenomen natural, explicabil prin intervenția factorilor conștiinței sau inconștiinței, prin cauze psihologice, sociologice sau ideologice care fac decizia luată inevitabilă.

A doua atitudine, care pleacă de la recunoașterea existenței unor decizii fondate pe argumente, este însoțită de o teorie referitoare la argumentele care singure merită să fie luate în serios, toate celelalte motive invocate nefiind decît raționalizări, justificări aferente, argumentările reale negăsindu-se, cel mai adesea, menționate în text.

A treia constă în a lua raționamentul practic în formularea sa concretă și a-l examina din punctul de vedere al conformității sale cu o ordine dată, care contribuie de altfel la elaborarea și precizarea lui.

Cînd o curte de casație decide casarea unei sentințe pentru o violare a legii sau consideră nelegal un act, ea nu poate să adopte decît cea de-a treia atitudine, căci datorita sa este de a confrunța hotărîrea cu regulile procedurii sau cu legea pe care ea o consideră a fi fost violată. Un sociolog va putea adopta cea de-a doua atitudine luînd în considerație judecata într-un context care nu va fi pur legal. Prima atitudine, din contra, exclude orice punct de vedere normativ, căci, considerînd raționamentul practic doar un epifenomen, ea nu se interesează decît de infrastructură, care explică decizia ca un eveniment natural.

Raționamentul practic presupune posibilitatea alegerii, a deciziei, dar acestea nu rămîn în întregime arbitrare dacă alegerile și deciziile se leagă de fapte valorizate anterior.

Raționamentul practic ne trimite spre o dialectică a ordinii și a libertății, decizia anterior liberă se prezintă aici, în conformitatea sa cu o anumită ordine sau cu niște valori care permit considerarea ei ca oportună, legală, rezonabilă; dacă raționamentul practic exclude evidența sau necesitatea logică a deciziei, el presupune însă posibilitatea de a critica și a judeca plecînd de la valori și norme recunoscute. Decizia poate fi apreciată în funcție de un bine pe care îl caută sau de un rău pe care îl evită: în judecata referitoare la eficacitatea sa se presupune că scopul urmărit nu intră în discuție. În această perspectivă se plasează Aristotel cînd afirmă în *Etica nicomahică* că deliberarea și decizia nu se referă la scop, ci la mijloace (1112 b).

Dar o decizie poate fi de asemenea apreciată prin conformitatea sa cu o regulă pe care poate să o confirme sau nu. Rezultă, de aici, că eficacitatea și însăși oportunitatea nu sînt singurele elemente de care trebuie să se țină cont într-o deliberare, aceasta putînd fi purtată la fel de bine asupra regularității, asupra conformității sale cu o regulă morală sau juridică etc.

Poate avea raționamentul practic ca obiect atît scopurile urmărite, cît și regulile înseși pe care atingerea acestora le presupune? Desigur, acest lucru este posibil atunci cînd raționamentul practic este calificat pentru o asemenea punere a problemei și cînd dispune de criterii (norme sau valori) în raport cu care scopurile și regulile să poată fi apreciate sau reinterpretate. Însăși natura raționamentului practic necesită încadrarea deciziei în-

tr-un context de valori și de norme în raport cu care o decizie să poată fi criticată și justificată, respinsă sau aprobată.

Totuși, trecind dintr-un context într-un alt context mai general sau mai fundamental, nu este posibil să nu se ajungă în cele din urmă într-un context filozofic. Dacă acesta este, la rîndul său, critic, această critică va fi făcută fie în numele altei filozofii, fie în numele noțiunilor, valorilor, opiniilor care transcendă filozofiile particulare: această ultimă soluție se referă la „locurile comune” elaborate de către retorica clasică.

Cînd se pune problema ajungerii la o decizie obligatorie pentru un grup de oameni, această decizie nu poate fi prezentată drept conformă unui adevăr atemporal și impersonal, deoarece prin aceasta devin imposibile atît alegerea, cît și raționamentul practic. Pentru a fi posibilă alegerea este necesar a fi prezentate mai multe eventualități de ales. Cînd în absența unui adevăr, o decizie unică se dovedește totuși ca indispensabilă, intervine constrîngerea de a apela la o autoritate, în al cărei cîmp de competență decizia poate fi delimitată prin tehnici de procedură.

Într-adevăr, cînd decizia nu privește numai individul și capacitatea sa proprie de acțiune, ci este de natură politică sau juridică, singură o autoritate competentă este calificată pentru a o susține. Acesta este cazul situațiilor cînd se pot pune probleme de procedură prealabile examenului de fond al problemei. O tradiție juridică seculară s-a ocupat în amănunt de aceste chestiuni; acesta este motivul pentru care analiza raționamentului practic va putea să examineze cu consecințe folositoare pentru sine raționamentul juriștilor, tot așa cum, la rîndul său, logica formală este datoare să se reîntoarcă la stadiul raționamentului matematic.

Este adevărat că problema deciziei, a căutării adevărului, caracteristică raționamentului teoretic, presupune supunerea față de o autoritate perfectă, autoritatea divină. În acest caz, cea mai bună justificare a unei decizii va fi conformitatea sa cu comandamentele divinității, care constituie ordinul perfect căruia individul pios și drept nu poate decît să i se supună.

Individul nu posedă, în această situație, decît o singură posibilitate de alegere rezonabilă, toate celelalte alegeri fiind considerate păcate și necuviințe.

Raționamentul practic dobîndește toată importanța sa filozofică doar în absența unui adevăr sau a unei autorități perfecte ca posesoare a criteriului indiscutabil al valorii deciziilor noastre. Asemenea situații vin să satisfacă valorile și normele multiple, autoritățile imperfecte ce manifestă interes pentru raționamentul practic.

Doar într-un pluralism de valori se poate manifesta întreaga importanță dialectică a raționamentului practic, înțeleasă în sens aristotelic ca tehnică a discuției, ca posibilitate de a obiecta și a critica, de a respinge și justifica în interiorul unui sistem deschis, neterminat, susceptibil a fi precizat și completat chiar în cursul discuțiilor.

Remarcăm că interesul unei decizii este legat de acțiunea care îi urmează; or, durata acțiunii nefiind nelimitată, raționamentul practic trebuie să ajungă la o decizie într-un interval de timp determinat. Trebuie deci ca, într-o situație dată, o decizie luată să nu rămînă doar ca problemă: urgența acțiunii impune tehnica ultimei instanțe, anterioritatea

unui lucru judecat. Dar aceasta nu înseamnă că, atunci cînd am discuta probleme analoge celor judecate anterior, dezabaterea ar rămîne inutilă, deși importanța precedentului nu trebuie să fie subestimată. Lucrurile sînt de așa natură, încît, în raționamentul practic, factorul temporal nu poate fi neglijat : el se manifestă prin categoriile de urgență și oportunitate pe un fond de inerție rezultat din faptul că lucrările, situațiile, precum și normele după care ele se conduc continuă să fie ceea ce sînt sau evoluează spontan într-o direcție determinată în cazul unei intervenții exterioare. Raționamentul practic se înserează într-o ordine care comportă valori și norme admise, precum și situații de fapt care, prin durată și grație prescripției, se transformă în situații de drept, precedente de care trebuie să se țină cont, situații și precedente care impun sarcina de a proba și justifica cele pe care ele își propun să le modifice.

Aceste cîteva reflexii sînt suficiente pentru a indica insuficiența logicii raționamentului teoretic pentru analiza raționamentului practic și a problemelor pe care el le suscită. Din fericire, pentru acest domeniu atît de diferit de logica și teoria cunoașterii tradiționale, există o disciplină constituită în decursul secolelor și a cărei analiză va permite degajarea caracteristicilor raționamentului practic, *știința dreptului*, neglijată atît de filozofii empiriști, cît și raționaliștii care n-au vrut să recunoască decît un singur tip de raționament demn de interesul logicianului : raționamentul teoretic sau științific. Dar, dacă se recunoaște specificitatea raționamentului practic, se admite fără osteneală insuficiența modelelor împrumutate de la raționamentul teoretic.

Raționamentul practic se va situa, atunci, în perspectiva ce i se cuvine, aceea a unei gîndiri intime, legate de acțiune și care vizează coexistența pașnică a unei pluralități de existențe libere, dar rezonabile.

